

Szántai Márk

MINDENNAPOK EGY VÁLLALATI IRATANYAG TÜKRÉBEN:
A SZEGEDI LEMEZGYÁR ÉS FAIPARI RT.
AZ ÁLLAMOSÍTÁSOK IDŐSZAKÁBAN, 1947–48

Jelen dolgozat az 1947-48-as magyar történelem mindennapjait vizsgálja mikrotörténeti perspektívában. Arra keresek választ, hogy a jelzett két év számottevő politikai-társadalmi változásai hogyan ragadhatóak meg egy vállalati iratanyag keresztmetszetében. A korkép árnyalása érdekében egyes országos folyamatok helyi szinten való leképződését vizsgálom. Ehhez kapcsolódóan a fő kérdéseim a következők: hogyan lehet megérteni egy korszak mindennapjait egy vállalati iratanyag tükrében? Milyen eltérések jelentkeznek az országos folyamatoktól és milyen lokális sajátosságokkal számolhatunk? Melyek azok a gazdaságtörténeti vonatkozásokon túlmutató, szociális és tágabb értelemben vett közéleti-politikai kérdések, amelyek megjelennek a vizsgált dokumentumokban?

Kutatómunkámat a Csongrád Megyei Levéltárban végeztem, amely során a Szegedi Lemezgyár és Faipari Részvénytársaság 1947–48-as évre vonatkozó vállalati iratanyagát tekintetem át. A kutatás elsősorban a vállalati jegyzőkönyvekre, belső feljegyzésekre, körlevelekre és a minisztériumokkal folytatott levelezésre terjedt ki. Az üzemi bizottság jegyzőkönyvei, feljegyzései és levelezései a mindennapi élet menetéről tudósítanak. A minisztériumokkal folytatott levelezés, valamint a hivatkozott törvények rávilágítanak arra a – legtöbb esetben egyoldalú – párbeszédre, amely a vállalatvezetőség és a felettes szervek között zajlott. A körlevelek és közlemények a helyi vonatkozásokon túlmenően az országos folyamatok alakulásának korhű dokumentumai.

A dolgozat egy korszak keresztmetszetét kívánja megragadni, és a fent tárgyalt kérdéseken túl arra próbál rávilágítani, hogy a gyökeres változások nem az adott vállalat államosításának pillanatában következtek be, hanem egy hosszabb távú folyamat eredményeképp, amelynek számos különböző természetű összetevője együttesen vezetett el odáig, hogy az 1948. március 25-ével bekövetkező államosítás már csak formális záróaktusa legyen egy gondosan előkészített eseménysornak.

Gondolatok a Lemezgyár (elő)történetéhez

Szeged életében a második világháború előtt is a könnyűipar és az élelmiszeripar volt a meghatározó. A szegedi háborús károk más magyar városokkal összehasonlítva mérsékeltebbek voltak, az ipari létesítményeket ért károk sorában a kendergyárat ért bombatalálat és a Beck malom leégése említendő.¹

A Szegedi Lemezgyár és Faipari Rt.-t 1942-ben alapították, a háború alatt már Szeged jelentős ipari létesítményei között találjuk. A szovjet csapatok Szegedre érkezése után, 1944. október 10-én Stein Sándor volt az első vállalatvezető, majd fél évvel később, 1945 áprilisában a Magyar Általános Hitelbank Fenichel Imrét, a vállalat akkori tulajdonosát nevezte ki.² Az első nyílt támadás 1947 elején nyílt érte a vezetőséget, ekkor még csak a szólamok szintjén: a nyersanyag-utánpótlás problémái miatt az üzemi bizottság és az MKP szegedi szervezete szerint ez a folyamat „már teljesen arra mutat, hogy a vállalatunkat, amit a munkásság teljes egészében megvédett, le akarják állítani”³

Az országos trendektől való eltérést jelzi, hogy bár általánosságban elmondható a könnyűiparban alkalmazott gépek korszerűtlensége, ezzel szemben Szegeden a negyvenes évek végén a bővítés és korszerűsítés jegyében új gépeket állítottak üzembe a Szegedi Lemezgyárban, az Újszegedi Ládagyárban és a Délmagyarországi Cipőgyárban.⁴ Az államosítások révén 1948 végére Szeged város dolgozóinak mintegy 70%-a tartozott az állami vállalatok alkalmazottai közé.⁵

1 Klonkai László: Ipar. In: *Szeged története V. 1945–90.* Ed. Farkas Csaba et al. Szeged 2010: 539.

2 Levél az Iparügyi Minisztériumnak (jelentés vállalatvezetői kinevezésekről). 1948. 10. 08. CSML XI. 18. 2. doboz. – válasz a 9636/1948. eln. sz. körrendeletre.

3 Levél a vállalatvezetőségnek az üzemi bizottságról és az MKP szegedi szervezetétől. 1947. 01. 15. CSML XI. 18. 1. doboz.

4 Klonkai 2010: 543.

5 Klonkai 2010: 541.

Az államosítások országos folyamata és egy konkrét esetleírás

Államosítások alatt rendszerint a gazdasági szféra és az oktatás állami irányításba vételét értjük – jelen dolgozat kifejezetten az ipari államosítások környezetét vizsgálja. Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy az állami befolyás maximalizálása nemcsak a gazdasági életben, hanem a mindennapokban, a művészetekben és a kultúrában is érvényesült, ebből kifolyólag a gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténet is a politikátörténet szerves részévé vált. Az ideológiai alapvetésnek megfelelően a kommunista párt hatalma a társadalom minden szegmensére kiterjedt.⁶

Az államosítás ténye a háborút követően nem a keleti blokk országainak sajátossága. Államosításokra Nyugat-Európában is sor került, a különbség azonban, hogy míg nyugaton megmaradt a piacgazdaság, és nem szűnt meg a részvénytársasági forma sem, a szovjet blokk államaiban viszont a piacgazdaság kiiktatására, a részvénytársasági forma megszüntetésére törekedtek, ezzel betagozva az államosított üzemeket a kialakítandó új, tervezdélködésen alapuló gazdasági szisztémába. Állami vállalatok 1945 előtt is voltak hazánkban, azonban ezek az összes foglalkoztatott mintegy 10%-át jelentették – a Posta, a Postatakarékpénztár, a MÁV, MÁVAG, MAHART, diósgyőri vasmű, komlói szénbánya, ménesbirtokok, mezőgazdasági ingatlanok és az erdők már ekkor is állami kézben voltak.⁷

A háború után az államosítások sorát az 1945. december 18-án kelt IK 12 200/1945. M. E. sz. kormányrendelet nyitotta, amely a szénbányák állami kezelésbe vételéről rendelkezett, 1946. február 1-jei hatállyal. A rendelet ekkor még csak az állami kezelésbe vételt mondta ki, az állami tulajdonba vétel 1946 nyarán, az 1946/XIII. tc. értelmében történt meg. A jóvátétel, az újjáépítés, a lakások fűtése és az ipari kapacitás kihasználása szempontjából stratégiai jelentőséggel bírt ez az ágazat.⁸ Az energiatermelő iparvállalatok (bányák és villamos erőművek) és a fontosabb nehézipari üzemek államosítása 1946. december 1-jén történt meg. Ez az intézkedés a következő vállalatokat érintette: Weiss Manfréd Acél- és Fémművek, Rimamurány–salgótarjáni Vasmű, Győri Vagon- és Gépgyár, Ganz, valamint a hozzájuk tartozó kisebb

6 Gyarmati, György: *A Rákosi-korszak*. Budapest 2013: 25–26.

7 *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a XX. század közepéig*. Ed. Honvári János. Budapest 2003: 478.

8 Honvári 2003: 478.

vállalatok, amelyekben ezeknek a cégeknek legalább 50%-os tőkeérdekeltségük volt. Ez az intézkedés még nem állami tulajdonba vételről, hanem állami kezelésbe vételről rendelkezik, a valóságban azonban a kettő között nem volt különbség. Az állami tulajdonba vett vállalatok ügyeinek intézésére létrejött a Nehézipari Központ.⁹

A Kominform 1947 szeptemberében történt megalakulása lendületet adott a magyarországi eseményeknek is: világossá vált, hogy a változásoknak elsősorban a politikai élet terén kell felgyorsulniuk, de mindez gazdasági átalakulást is szorgalmazott. Innentől kezdve határozottan jelentkezett a sztálinista gazdaságpolitika, a mezőgazdaság és az életszínvonal rovására történő erőltetett iparosítás és a harmadik világháborúra való felkészülés – Rákosi azt is hangsúlyozta, hogy „a lényegben, a döntő kérdésekben nincs külön nemzeti út”, az átalakulás csakis a szovjet minta alapján történhet.¹⁰ Ennek ellenére még 1948 elején is vannak a szovjet mintát elutasító hangok, ilyen volt például Csécsy Imre 1948 februári parlamenti felszólalása, amelyben a középállalatok és a demokrácia érdekeit szem előtt tartva ellenezte a további államosításokat és a szovjet rendszer átültetését.¹¹

Az államosítások sora 1947 szeptemberében a nagybankok és az általuk ellenőrzött vállalatok állami tulajdonba vételével folytatódott. Ezt követően a Magyar Nemzeti Bank jegybankként és kereskedelmi bankként működött tovább.¹² A döntés novemberben a parlament utólagos jóváhagyásával emelkedett törvényerőre.¹³ A bankok államosításáról szóló 1947/XXX. tc. bővítette az állam gazdasági életbe való beavatkozásának lehetőségeit,¹⁴ a kétszintű bankrendszer megszűnt, ugyanakkor bizonyos régi kereskedelmi bankok továbbélhettek – a Hitelbankból Beruházási Bank, a Kereskedelmi Bankból Külkereskedelmi Bank alakult.¹⁵ Ugyancsak novemberben került sor a bauxit- és alumíniumipar államosítására.¹⁶

9 Honvári 2003: 479.

10 Honvári 2003: 482–3.

11 Pető, Iván: A gazdaság átpolitizálása. In: *A fordulat évei 1947–1949*. Ed. Ständeisky Éva. Budapest 1998: 108.

12 Romsics, Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest 2010: 311.

13 Pető 1998: 106.

14 Honvári 2003: 479.

15 Honvári 2003: 485

16 Honvári 2003: 480

A következő fontos lépés 1948. március 25-én a száz főnél több munkavállalót foglalkoztató üzemek államosítása volt. Az új vállalatvezetők, munkásigazgatók többsége maga is ekkor szembesült azzal, hogy a továbbiakban új pozícióban kell helyállnia, gyakran szakmai előképzettség nélkül, közgazdasági, bankforgalmi ismeretek teljes hiányában. Az államosítás tényét egy miniszterelnöki rendelet rögzítette, a kérdés csak áprilisban került a parlament elé, ahol a képviselőknek már csak az utólagos jóváhagyás joga maradt (1948. évi XXV. tc.).¹⁷ A hirtelen változást jól jelzi, hogy a vasasszakszervezetek székházába berendelt munkások maguk sem tudták, hogy az eligazítás után nem munkásként, hanem munkásigazgatóként fognak távozni. A márciusi intézkedés 594 iparvállalatot és 160 ezer dolgozót érintett, a nehézipari dolgozók 90%-a, a könnyűipari munkavállalók 75%-a került ezáltal az állami szektorban foglalkoztatottak sorába.¹⁸

Az 1948. március 25-i államosítás nem abban jelentett változást, hogy a korábbiaknál erősebben érezhető az állami beavatkozás – hiszen az már korábban is erőteljes volt –, sokkal inkább abban, hogy felülről, formálisan a minisztérium, gyakorlatilag pedig a párt által kinevezett munkásigazgatók kerültek a vállalatok élére. E munkásigazgatók feladata a piaci környezethez való alkalmazkodás helyett kizárólag a felülről jövő utasítások következetes és szolgálai végrehajtása volt. Az ideológia szintjén az államosítás ténye úgy jelentkezett, hogy a vállalatok vezetése a munkásosztály kezébe került.¹⁹

A gazdasági államosítások sorát 1949 decemberében a 10 (egy esetben 5) főnél többet foglalkoztató vagy külföldi tulajdonban álló vállalat államosítása zárta. Ezzel a magánszektor szerepe minimalizálódott, és kizárólag a javító-szolgáltató funkcióra korlátozódott.²⁰ A kisajátítások lezárásaként 1950-ben a gyógyszerárak állami tulajdonba vétele is megtörtént. Az államosítások néhány esetben, főleg külföldi tulajdonosok esetén gazdasági jellegű koncepciók pereket is maguk után vontak.²¹ Az államosításokat követően a stratégiaileg fontos nagyüzemek minisztériumi, a kisebb jelentőségű állami vállalatok pedig tanácsai irányítás alá kerültek. A magánkézben mara-

17 Gyarmati 2013: 118–120.

18 Romsics 2010: 311.

19 Pető 1998: 108.

20 Romsics 2010: 311.

21 Honvári 2003: 484. – l. a Standard Electric és a MAORT elleni perek.

dó kisipart, a javító-szolgáltató szektort szövetkezetekbe szervezve igyekeztek ellenőrzés alá vonni.²²

Az államosított vállalat egykori tulajdonosai nem kaptak kárpótlást a kisajátításért. Az államosítások után szükségszerű volt tisztázni a régi tulajdonosok és az új munkásigazgatók viszonyát. Erre vonatkozóan ambivalens központi utasítás érvényesül: sem túlságosan elszigetelődni a szakértelemmel bíró apparátustól, sem túlságosan közel engedni őket a vállalat ügyeihez. Rákosi így ír erről:

„A városban az államosítás után például gyakran előfordul, hogy egyes kommunisták túlbecsülik a régi tőkés-szakemberek jelentőségét. Ezek a régi tőkésék ügyesen bevágódnak a kommunista igazgatónál, és lassanként újra kezükbe kaparintják a vezetést, vagy meg nem engedett befolyásra tesznek szert. Persze, vannak baloldali elhajlások is, amikor a munkásigazgató minden régivágású szakembert kezdettől fogva megokolatlan gyanakvással néz és ott is mellőzi, ahol arra semmi alapja sincs. Ha nem harcolunk ilyen baloldali hibák ellen, akkor átmenetileg ezek is komoly veszéllyé válhatnak. De a fő veszély, ismétlem, a jobboldali elhajlás.”²³

Nemcsak Rákosi beszédeiben, de a vállalati dokumentumokban megtalálható körrendeletben is realizálódik a munkásigazgatókkal kapcsolatos irányelv. A rendelkezés sajátos logikáját és betarthatóságának korlátait mutatja annak tartalma: amennyiben az új vállalatvezető összejátszik a régi vezetéssel, azonnal felfüggesztendő – a régi vállalatvezetéssel való összejátszás és a szabotázs azonos súlyú elbírálás alá esik. Ugyanebben a rendeletben az is megfogalmazódik, hogy az is kihágásnak számít, ha a régi vállalatvezetéstől olyan mértékben elszigeteli magát, hogy azzal a termelés folytonosságát veszélyezteti.²⁴

Nem minden vállalat esetén köthető egy adott dátumhoz az államosítás időpontja. A szegedi Lemezgyár esetében azt látjuk, hogy az államosítás elvileg már 1947 végén megtörtént, egyes iratok 1948. január 7-ét tekintik az államosítás dátumának, viszont munkásigazgató kijelölésére és teljes állami tulajdonba vételre csak a márciusi államosítások során kerül sor.

22 Klonkai 2010: 544.

23 Rákosi Mátyás: Pártunk a dolgozó nép élén. In: Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest 1950: 316–317.

24 Ip. Min. 2.019/1948. eln. körrendelet a 3.500/1948. Korm. sz. rendelet alapján kinevezett vállalatvezetőkhez. 1948. 03. 28. CSML XI. 18. 2. doboz.

Az állam már 1947 őszén is befolyást gyakorolt a Lemezgyár életére, ekkor állami beavatkozással társ-cégvezetőket és alacsonyabb rangú tisztviselőket neveztek ki. A szervezetlenséget és a döntések előkészítetlen voltát mutatja, hogy az új vezetők munkakörének pontos kijelölése a munkába lépésüktől számított egy hónapon belül sem történt meg.²⁵ A vállalat államosítására a levéltári források tanúsága szerint hivatalosan 1948. március 25-én került sor, amikor az Ip. Min. 44.745/1948. III. sz. leiratának rendelkezése alapján Bozsó László lett az új vállalatvezető.²⁶ Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a Lemezgyárat már 1947 végén, a nagybankok és a hozzájuk kapcsolódó ipari létesítmények államosításakor kisajátították, de munkásigazgató kiküldésére és a teljes körű állami tulajdonba vételre csak az 1948 márciusában bekövetkező államosításokkal került sor.²⁷ Ez a sajátos kettősség eredményezi, hogy már a márciusi államosítási hullám előtt is megtalálható a forrásokban, hogy „vállalatunk államosított üzem, s mint ilyen, a Tervhivatal engedélye nélkül semmiféle beruházást nem eszközölhet.”²⁸ Hasonló érvelést látunk abban az esetben, amikor a munkásság vállalati bevételekbe és kiadásokba való betekintését hátrították el az állami befolyásra hivatkozva: az érvrendszer szerint „vállalatunk már állami ellenőrzés alatt van [...] az állami ellenőrzés alatt lévő vállalatokkal kapcsolatban kiadott rendelkezések erre módot nem adnak.”²⁹

A márciusi államosítás után öt nappal, március 30-án egy rendkívüli műhelyértekezletet tartottak, amikor Bogdán üzembizottsági elnök „bejelenti, hogy a Lemezgyár állami tulajdonba vétele megtörtént”. Ismét a gyors intézkedések és a szervezetlenség mutatója, hogy a Lemezgyár esetében ekkor még nincs tisztázva az új vállalatvezető személye: a hivatalos lap (Magyar Közlöny) szerint Bozsó üzembizottsági alelnök, egy fővárosból érkező, március 30-i telefonhívás alapján viszont Bogdán üzembizottsági elnök a

25 Jegyzőkönyv (vezetőségi és üb. értekezlet). 1947. 11. 27. CSML XI. 18. 1. doboz.

26 Levél az Iparügyi Minisztériumnak (jelentés vállalatvezetői kinevezésekről). 1948. 10. 08. CSML XI. 18. 2. doboz. – válasz a 9636/1948. eln. sz. körrendeletre.

27 Klonkai 2010: 540.

28 Jegyzőkönyv (vezetőségi értekezlet). 1948. 02. 09. CSML XI. 18. 1. doboz. - jelen van a női munkás küldöttség.

29 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1948. 02. 13. CSML XI. 18. 1. doboz.

Lemezgyár új vezetője.³⁰ A helyzet tisztázását egy budapesti utazástól várják – erről az útról nem maradt fenn dokumentáció. A következő rendkívüli műhelyértekezleten már részt vett az MKP Nagyszegedi Szervezetének küldöttje és a szakszervezeti küldött is. A jegyzőkönyv rögzíti, hogy a korábbi üzembizottsági alelnök, Bozsó László lett a vállalat kinevezett vezetője – vagyis a Magyar Közlöny híradása bizonyult helytállónak. Ebben a jegyzőkönyvben már markánsan megjelennek a korabeli kötelező retorikai fordulatok és propagandaelemek is, amelyekre a március előtt született irattanyagban nem, vagy csak elvétve látunk példát. Bozsó nyilatkozatában a munkásság támogatásának fontosságát, a termelés fokozását és a munkafegyelm megtartását emelte ki. Tombácz Imre (MKP) azt hangsúlyozta, hogy az üzemek élén munkásigazgatóknak kell állniuk, az államosítás révén a jövőben nem a tőkések, hanem a dolgozók érdekei fognak érvényesülni. Utalt azonban arra is, hogy áldozatvállalásra a jövőben is szükség lesz, hozzáteve természetesen, hogy hosszútávon csak így érhető el a dolgozók életszínvonalának növelése, ami kapitalista viszonyok között nem lenne lehetséges. A szakszervezeti titkár a hároméves terv túlteljesítését, 2,5 év alatt történő befejezését tűzte ki célul – ami szintén megfelel a nagypolitika állásfoglalásának –, Bogdán üzembizottsági elnök pedig a soron következő eseményről, a szimbolikusan április 4-ére kitűzött bölcsődeavatási ünnepségről tájékoztatta a megjelenteket.³¹

Az államosítás tényét nemcsak a belső jegyzőkönyvek dokumentálják, hanem az Iparügyi Minisztérium egyik levele is, amelyben az illetékes szakminiszter deklarálja, hogy „vállalatvezetőt küldöttem ki, ennek értelmében a vállalat állami kezelésbe vétetett.”³² Érdekesség, hogy az Iparügyi Minisztérium sem az 1947 végi állami kezelésbe vételt, hanem a márciusi államosítást tekinti választóvonalnak. Az államosított üzemekről szóló rendelkezés utólagosan, május 11-én emelkedett törvényerőre. E viszonylag kései törvényhozatali aktus eredménye, hogy a fent említett igazolás megerősítésére, nyomatékosítására volt szükség, immár az 1948/XXV. törvényre hivatkozva: „A Magyar Iparügyi Minisztérium [...] igazolja, hogy a Szegedi Lemez-

30 Jegyzőkönyv (rendkívüli műhelyértekezlet). 1948. 03. 30. CSML XI. 18. 1. doboz.

31 Jegyzőkönyv (rendkívüli műhelyértekezlet). 1948. 04. 02. CSML XI. 18. 1. doboz.

32 Ip. Min. levele a Lemezgyár államosítása ügyében. 1948. 04. 26. CSML XI. 18. 2. doboz.

gyár és Faipari r.t. Szeged az 1948. évi XXV. tc. értelmében az állami vállalatok csoportjába soroztatott.”³³ A hivatalos igazolás kiadása azért is fontos volt, mert amennyiben a vállalat igazolta az államosítás tényét, a jugoszláv szállításokkal kapcsolatos áruátvételnél nem kellett bankgaranciát nyújtania, ami költséghatékonyságot és megtakarítást eredményezett.³⁴

Munkaverseny és tervgazdálkodás

A gazdaságtörténet hagyományos megközelítései mellett érdemes sorra venni azokat a kérdéseket is, amelyek a gazdaságtörténeti perspektíván túl az egyén szempontjából értelmezik a korszak gazdasági viszonyait. Ennek egyik fontos eleme a gazdasági életben eluralkodó mennyiségi szemléletet tükröző munkaverseny, vagyis az a mozgalom, ami a dolgozókat többlettermelésre, túlmunkára ösztönözte. Formái között megemlítendő a termelési eszközöket korszerűsítő újítómozgalom, a saját tapasztalatokat átadó munkamódszer-átadási mozgalom, valamint a hagyományos szocialista munkaverseny, amelyben a fő cél a mennyiségi többlettermelés lett. Rákosi a sztahanovista mozgalom kibontakozásakor azt hangsúlyozta, hogy tömegmozgalommá kell tenni a munkaversenyt, a munkafegyelem megszilárdítását és a termelés fokozását követelte.³⁵

Már viszonylag korán jellemzővé vált a szovjet típusú munkaverseny magyarországi megjelenése is. Az újjáépítési mozgalom és az 1946-ban hirdett „széncsata” mind azt próbálták példázni, hogy a gazdasági feladatok teljesítése csupán akarat kérdése, és mindez levelezérelhető egy felülről irányított gazdasági rendszer segítségével. A fenti változások azt mutatják, hogy már az 1947-es választásokat megelőzően nagyon erős az állami részvétel a gazdasági szférában.³⁶ A munkaverseny fontosságát Rákosi több beszédében is kiemeli: „Munkaversenyekkel, értékes jutalmakkal kell fokozni [...] a dolgozók érdeklődését és az üzemek teljesítményét.”³⁷ „A munkaverseny új lendü-

33 Ip.Min. 46.387/1948/III.1. sz. leirata. 1948. 05. 13. CSML XI. 18. 2. doboz.

34 Kereskedelmi és Szövetkezetügyi Minisztérium 17.218/1948., II. főosztály leirata. 1948. 04. 19. CSML XI. 18. 2. doboz.

35 Gyarmati, György et al.: *Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945-1956.* Budapest 1988: 255–7.

36 Pető 1998:100–101.

37 Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építed! In Rákosi 1950: 174.

letet adott a termelésnek. Új a szellem az üzemekben, és hozzátehetjük: újak a munkásigazgatók, akik megfelelnek a hozzájuk fűzött reményeknek.”³⁸

A munkaversenyek gyakran irreális normákat tekintettek alapnak, amit túl kellett volna szárnyalniuk a dolgozóknak, ennek következtében általánossá vált a minőségi termékek hiánya, nőtt a selejttermelés, mindezzel párhuzamosan elburjánzott a termelési adatok meghamisítása is. A munkaverseny kudarcát a fentiek mellett a propaganda és a valóság között feszülő markáns ellentét, az alacsony életszínvonal és a mindennapok nehézségei is okozták.³⁹

A tervteljesítés kérdése a propaganda szintjén a vállalati anyagokban is jelentős: „Mi nyugalmat, békét, rendet akarunk. Dolgozni akarunk, hogy a hároméves terv megvalósításán keresztül jobb, könnyebb legyen az életünk.”⁴⁰ A GYOSZ körleveleiben is találunk a tervre vonatkozó határozott utasítást: „minden gyárszerű üzem működését az Országos Tervhivatal által közzétett hároméves gazdasági tervnek megfelelő részletterv keretében kötelees folytatni.”⁴¹

A vállalati dokumentáció minden esetben a munkaverseny pozitív fogadtatásáról tudósít, ennek egyik példája a Furnir és Lemezművektől érkezett munkaverseny-felhívás, amely kapcsán rendkívüli műhelyértekezletet hívtak össze, amit a dolgozók a forrás szerint egyhangú lelkesedéssel támogattak.⁴²

A vállalatok belső életének totális szabályozása a munkaverseny kapcsán kiadott rendelkezés révén is érzékelhetővé válik. Az MDP Munkaverseny Bizottságának célkitűzése a munkaverseny felerősítése volt, amelynek érdekében üzemi tanácskozásokat kell tartani, az üzembizottsági tagok mellett pártfunkcionáriusok részvételével. A munkaverseny eredményeit és hibáit további elemzésre a műhelyértekezletre kellett levinni, a jegyzőkönyvek másolatát pedig az Iparügyi Minisztérium sajtóosztályának is meg kellett küldeni.⁴³ Ekkorra – 1948 végére – tulajdonképpen teljessé vált az államosított vállalatok ellenőrzése.

38 Rákosi Mátyás: A Magyar Dolgozók Pártjával erős, virágzó Magyarországrt! In: Rákosi 1950: 213.

39 Gyarmati 1988: 261–2.

40 Levél a Szegedi Szakmaközi Bizottság titkárságának. 1947. (pontos dátum nincs) CSML XI. 18. 1. doboz.

41 GYOSZ Közlemény (6. sz., dr Koff/S.). 1948. 01.07. CSML XI. 18. 8. doboz.

42 Jegyzőkönyv (rendkívüli műhelyértekezlet). 1948. 03. 17. CSML XI. 18. 2. doboz.

43 Ip. Min. körlevele. 1948. 12. 13. CSML XI. 18. 2. doboz.

Szakszervezeti mozgalom

Az érdekvédelmi képviselőket ellátó szakszervezetek a háború után megerősödtek, a korábbi, 1930-as évekbeli taglétszám (100 000 fő) a négyszeresére, majd tízszeresére nőtt. A koalíciós küzdelmek kiéleződése során sok esetben egyre inkább a nagypolitika játékszerévé és annak alárendeltjeivé váltak. A munkanélküliek 1947-es debreceni tömegtüntetése, amelyet a szakszervezetek nélkül szerveztek meg, jól példázza, hogy a szakszervezet az érdekvédelmi funkciókat már ekkor sem tudta maradéktalanul ellátni. A politikai függés azonban 1948 előtt nem volt teljes körű, ekkor még megmaradt valamennyi önállóságuk, majd az 1948 tavaszán bekövetkezett államosításokat követően egyre jelentősebb méreteket öltött a politikai szervilizmus és az érdekvédelmi funkciók megszűnése.⁴⁴

Az állami szférában szűkülő, majd megszűnő demokrácia és megvalósuló egyszemélyi vezetés az államosított vállalatoknál is jelentkezett. Szinte kizárólagossá lett a munkásigazgatók hatalma (ami a gyakorlatban természetesen a felülről jövő utasítások szervilis végrehajtását jelentette), a korábbi demokratikus üzemi maradványok pedig megszűntek vagy formálissá váltak. Így korlátozódott a termelési értekezletek funkciója a dolgozók érdemi beleszólási lehetőségét nélkülöző, formális tájékoztató fórummá, és így váltak a munkásgyűlések a felajánlások és jóváhagyások színterévé.⁴⁵ A szakszervezeti mozgalom korábbi érdekvédelmi szerepét a fordulat éveitől kezdődően elveszítette. Mivel a szakszervezeti vezetők és aktivisták között szép számmal voltak szociáldemokraták, a szakszervezeti mozgalom befolyása a szociáldemokraták ellen hirdetett jelszavak hatására is jelentősen csökkent. Az érdekvédelmi funkciók leszűkültek, és a szociális ügyintézésre és a segélyek elosztására korlátozódtak, emellett a szakszervezeti munka nagy része pedig a munkaversenyek lebonyolítását, a termelés mennyiségének növekedését célzó intézkedések sorát jelentette.⁴⁶

44 Belényi Gyula: Fordulat a munkaerőpiacon az 1940-es évek végén és a nagyipari munkásság helyzete az 1950-es években. In: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–49*. Ed. Feitl István. Budapest 2000: 168.

45 Gyarmati 1988: 189.

46 uo.

A szakszervezetre vonatkozó lemezgyári források közül különösen gyakoriak a tagdíjak pontos kiegyenlítését felvető dokumentumok. Ez jól jelzi, hogy a tagdíjfizetés megoldandó kérdésként merült fel a Lemezgyár életében 1947 folyamán, áprilisban felhívást intéztek a munkavállalókhoz a tagdíjhátralékok mielőbbi kiegyenlítése érdekében.⁴⁷ A probléma megoldására csak egy hónappal később született javaslat, innentől kezdve a szakszervezeti díjak automatikusan a munkabérből kerültek levonásra, meggátolva ezzel a tagdíjhátralékok felhalmozását. A javaslatot a műhelyértekezlet ellenvetés nélkül elfogadta.⁴⁸ A vállalat szigorúan tekintett minden szakszervezeti kimaradásra is: egy munkás felvonulásról való távolmaradások kapcsán határozták el, hogy a jövőben szakszervezeti gyűlésről vagy felvonulásról igazolatlanul távolmaradókat – ismétlődő kihágás esetén – 2-3 heti fizetés nélküli szabadsággal sújtják.⁴⁹ Az üzemi bizottság tagjaira még szigorúbban vonatkoztak a szakszervezeti kötelezettségek. A Szabad Szakszervezetek Szakmaközi Titkársága egy esetben össz-üzemi értekezletről való távolmaradást nehezményezett, és erre várt magyarázatot: „csodálkozva vettük tudomásul, hogy Bozsó László és Gyólai Ferenc elvtársak, üzemi bizottsági tagok az értekezleten nem jelentek meg.”⁵⁰

A szakszervezeti mozgalom a fent vázolt erőteljes propaganda elejére sem tudott számottevő érdeklődést kelteni a munkavállalók körében, éppen ezért 1948 elejétől még inkább felerősödtek azok a szólalmok, amelyek az aktív, tevőleges szakszervezeti részvételt propagálják. Jól mutatja ezt a helyzetet egy műhelyértekezlet jegyzőkönyve, amelynek egyik fő tárgya a szakszervezeti mozgalom kérdésköre volt. Az iratok tanúsága szerint a szakszervezet női gyűlésére eddig mindössze 3-4 fő járt, a szakszervezeti napokat a dolgozók nem látogatták kellő számban. Az elmarasztalásban megfogalmazódott a „jöjjenek, ha a szakszervezet hív!” szlogen, emellett a szakszervezeti titkár javasolta, hogy a munkásoknál legyen ceruza és jegyzetpapír,

47 Üb. felhívás. 1947. 04. 22. CSML XI. 18. 1. doboz.

48 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1947. 05. 14. CSML XI. 18. 1. doboz.

49 Üb. jegyzőkönyv. 1947. 06. 12. CSML XI. 18. 1. doboz.

50 Levél a Szabad Szakszervezetek Szakmaközi Titkárságától. 1947. 09. 30. CSML XI. 18. 1. doboz. – A válasz egy héttel később kelt, 1947. 10. 07-én, indoklásában fizetett szabadságot és vidéki utazást említ.

hogy feljegyezhessek a műhelyértekezleten és a szakszervezeti gyűléseken elhangzottakat.⁵¹ A szakszervezet működése kapcsán tanúsított munkavállalói passzivitás azt jelzi, hogy nem érezték valódi érdekvédelmi szervezetnek a szakszervezet működését.

Az államosított üzem működése

Az államosítás jogi aktusát megelőző időszakban a vállalat és az illetékes minisztériumok magánlevelezése volt a meghatározó, 1948 áprilisától kezdődően azonban ezek száma minimálisra csökkent, helyüket az államosított üzemeknek szóló minisztériumi körrendeletek, körlevelek vették át. Ebből is jól látható, hogy az egyéni elbírálás, az adott vállalat lehetőségeit és körülményeit figyelembevevő eljárás helyett egy egységes, centralizált irányítás foganatosítására törekedtek. Már az államosítást követő hónapban rendelkezés született arról, hogy az államosított pénztézetek és vállalatok nyugdíjpénztárai egységes központi kezelés alá tartoznak a jövőben⁵² – ez a rendelkezés a Lemezgyárat nem érintette, válaszukban ki is fejtették, hogy „vállalatunknak nyugdíjpénztára, nyugdíjintézete, vagy hasonló természetű intézménye nincs.”⁵³

Az államosított üzemek működésének egyik fő célkitűzése volt a források tanúsága szerint, hogy szellemi és fizikai munkát is csak állami alkalmazásban álló munkavállalók végezzenek. Az Iparügyi Minisztérium már májusban listát kért a megbízott külső szakértőkről, amelyben a megbízott neve, munkaköre, bérezése mellett szerepelt az a kérdés is, hogy munkájára feltétlenül szükség van-e a továbbiakban, újabb külső szakértők felkérését pedig engedélykéréshez kötötték.⁵⁴ Az a tény, hogy a külső szakértőkre vonatkozó előírást a decemberi körlevélben is meg kellett ismételni,⁵⁵ arra mutat, hogy viszonylag kis határfokkal zajlott 1948. második felében a külső szakértők számának csökkentése az állami vállalatoknál. Általánosságban elmondható, hogy a politikai lojalitás felülírta a szakképzettséget és egyéb szempontokat: az állami és vállalati apparátus rendszere a továbbiakban a pártérdek

51 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1948. 02. 13. CSML XI. 18. 1. doboz.

52 3720/1948. elnöki rendelet másolata. 1948. 04. 29. CSML XI. 18. 2. doboz.

53 Levél az Ip. Min. elnöki osztályának. 1948. 05. 12. CSML XI. 18. 2. doboz.

54 Ip. Min. körrendelete a vállalatvezetőknek. 1948. 05. 07. CSML XI. 18. 2. doboz.

55 Ip. Min. 10.731/IV. 1948. körrendelet. 1948. 12. CSML XI. 18. 2. doboz.

érvényesülését szolgálta.⁵⁶ Ez a gondolat – sok egyéb mellett – a Termelési Titkárság híreiben is megfogalmazódott: „a vállalt termelési feladat elvégzésének legfőbb előfeltétele a politikai képzettség”.⁵⁷

Az államosításokat követően kiépült a gazdaságirányítás szovjet modellje is. Az ágazati apparátusok alatt működtek az önállóságukat elvesztett vállalatok az állam által kinevezett tisztségviselőkkel. A bankrendszerben is a szovjet modell lett meghatározó: a Magyar Nemzeti Bank lett az állami szektor egyetlen főpénztárosa és főkönyvelője. Ennek lenyomata a vállalati anyagban is megtalálható: az egyik miniszteri határozat arról szól, hogy minden pénzügyi tranzakció csak a Magyar Nemzeti Bankon keresztül történhet.⁵⁸ A szovjet típusú tervezőgazdálkodás 1948 közepétől érzékelhető hazánkban. Korábban az 1947-es hároméves terv még inkább állami beruházási terv volt, ezzel szemben 1948-ban már a gazdasági élet egészét átfogó részletes, többlépcsős tervutasítással kell számolnunk.⁵⁹

Június elején az Iparügyi Minisztérium körrendelete arról rendelkezett, hogy a korábbi juttatásokat az eddigieket meg nem haladó mértékben továbbra is lehet folyósítani. Ez a rendelet már hangsúlyozta a tüzelőanyaggal való optimális gazdálkodás fontosságát is.⁶⁰

Az államosított vállalatoknak a mindennapi élet és a termelés menetére vonatkozóan is különböző körleveleket kellett kitölteniük az állami tulajdonba vételt követő hónapokban. Egy ilyen kérdőívből szeretnék kiemelni az alábbiakban néhány jellemző mutatót, amely 1948 nyarának üzemi viszonyait mutatja a Lemezgyárban. Az üzem általános állapotát az „egészen korszerű” jelzővel illették, hozzátéve azonban, hogy a géppark hiányos – nem részletezve, hogy ez minőségi vagy mennyiségi hiányt jelent. Háborús károkról a válaszok nyomán nincs tudomásunk, a Lemezgyár közlése alapján „a géppark jelenleg 0%-ban károsult”. Az üzem dolgozói létszáma ekkor 295 fő volt, ami csupán 5 fővel kevesebb, mint az államosítás pillanatában.⁶¹ Az

56 Pető 1998: 110.

57 Termelési Titkárság hírei, I. 3. 1948. 11. 04. CSML XI. 18. 1. doboz.

58 4357/el. 1948./p.M.n. határozat másolata. 1948. 05. 13. CSML XI. 18. 2. doboz.

59 Pető 1998: 109.

60 Ip. Min. körrendelet (4191/el. – 1948. sz.) 1948. 06. 02. CSML XI. 18. 2. doboz.

61 Kérdőív valamennyi államosított üzemről. 1948. június. CSML XI. 18. 2. doboz.

egy-egy állami kézbe került vállalatok szabadalmaival kapcsolatban a minisztérium álláspontja az volt, hogy az államosítás után ezek a szabadalmak és az azokért kapott ellenszolgáltatások is az államot illetnék.⁶² A Lemezgyár ebben a kérdésben nem volt érintett, a vonatkozó körrendeletre adott válaszból kiderül, hogy a vállalat tulajdonában semmilyen szabadalom nem áll.⁶³ A vállalati önállóság és az érdekvédelem korlátozásának nyílt deklarálására 1948 nyarán került sor: az ipartestületbe való önkéntes belépést lehetővé tevő 1932/VIII. tc.-et felülírja az államosításokról szóló 1948/XXV. tc., amely tiltja az államosított üzemeknek, hogy az ipartestület érdekvédelmi szolgálatát igénybe vegyék. Az önállóság korlátozásának további eleme a szállítások egységesítése: 1948 nyarától az üzem- és kenőanyagot az Ásványolajipari Igazgatóságtól, a szenet pedig a Magyar Állami Szénbányák Igazgatóságától kellett igényelni.⁶⁴

A vállalatok totális ellenőrzésére 1948 őszén került sor. A párttagokból lett munkásigazgatók, valamint a felsőbb szerveknek küldendő rendszeres jelentések, kimutatások mellett 1948 szeptemberétől szervezetteren zajlottak a személyes üzemellenőrzések is. Három különböző üzemellenőri igazolványt bocsátottak ki, eltérő jogkörökkel, emellett bárhol, bármikor, előzetes bejelentés nélkül is sor kerülhetett az üzemi ellenőrzésekre.⁶⁵ Az államosított üzemekben felülvizsgálták a biztosítási jogviszonyokat is: fel kellett mondani minden biztosítási jogviszonyt, és minden üzemben új kockázatfelmérést kellett végezni: ellenőrizni, hogy mi az, amire feltétlenül biztosítást kell kötni – immár államosított biztosítótársasággal.⁶⁶

A sajtóellenőrzés jegyében az Iparügyi Minisztérium sajtóirodája egy-egy példányt kért az egyes vállalat által kibocsátott reklámanyagokból, tájékoztató kiadványokból, a hivatalos indoklás szerint azért, hogy megismerjék a vállalat termékeit⁶⁷ – miközben a szándék nyilvánvalóan nem

62 5699/eln. 1948. sz. körrendelet. 1948. 06. 30. CSML XI. 18. 2. doboz.

63 A lemezgyár válasza az 5699/eln. 1948. sz. körrendeletre. 1948. 07. 09. CSML XI. 18. 2. doboz.

64 Ip. Min. körrendelete. 1948. 07. 12. CSML XI. 18. 2. doboz.

65 8.800/1948/eln. rend. az üzemellenőrzésekről. 1948. 09. 10. CSML XI. 18. 2. doboz.

66 9522/eln. – 1948. sz. rend. 1948. 09. 21. CSML XI. 18. 2. doboz.

67 Levél az Ip. Min. sajtóirodájától. 1948. 09. 23. CSML XI. 18. 2. doboz.

elsősorban erre irányul, hanem arra, hogy feltérképezzék azt a vállalati retorikát, amelyben esetlegesen politikai tartalmú utalások is tetten érhetőek. A vállalati sajtó- és szólásszabadság teljes körű és teljesen nyílt korlátozására 1948 októberében került sor. A vonatkozó körrendeletből idézek:

„Az utóbbi időben egyes ipari igazgatóságok és ipari központok részéről kellően meg nem fontolt nyilatkozatot adtak a sajtó részére. Miután ezek az ellenőrizetlenül nyilvánosságra kerülő sajtóközlemények politikailag és nemzetgazdaságilag is károsak lehetnek, a jövőben az ipari igazgatóságok, ipari központok és az alájuk tartozó vállalatok vezetői [...] a sajtó részére nyilatkozatot, felvilágosítást vagy cikket csak az iparügyi miniszter sajtóirodájának előzetes tudtával és engedélyével adhatnak.”⁶⁸

A rendelkezés idézett tartalma mellett arról is szólt, hogy a beosztottak semmilyen szóbeli vagy írásbeli sajtónyilatkozatot nem adhatnak. A hivatalos indoklás hangsúlyozza, hogy nem a sajtótájékoztatás megnehezítése a cél, hanem a káros közlemények megjelenésének korlátozása. Látható, hogy egy nagyon erőteljes és nyílt korlátozó rendeletről van szó, az indoklás nemzetgazdasági érdekeket féltő része megalapozatlan és pusztán a propagandacélokat szolgálja, míg a politikai indoklás nyilvánvalóan pártpolitikai érdekeket félt. Ugyancsak a sajtószabadság korlátozásának példája az a rendelkezés, amelynek értelmében bármilyen tárgyú, a vállalat szerkesztésében megjelent újság három példányát be kellett küldeni az illetékes minisztérium sajtóosztályának. A cenzúra működési mechanizmusa szempontjából is fontos ez a rendelet: csupán abban a tekintetben enyhébb a cenzúra, hogy nem a megjelenést megelőzően, hanem a megjelenés idejével párhuzamosan kell eleget tenni az elnöki körrendelet utasításának.⁶⁹

Az államosított üzemekre leggyakrabban az állami vállalat terminust használják a források, egy 1948. november elején kelt körrendelet azonban már a *nemzeti vállalat* kifejezést alkalmazza.⁷⁰ Ez a változás a nemzeti vállalat

68 Ip. Min. körrendelete a sajtótájékoztatás szabályozásáról (10.502/el. 1948. sz. rend.). 1948. 10. 12. CSML XI. 18. 2. doboz.

69 11.268/1948. – eln. körrendelet. 1948. 10. 27. CSML XI. 18. 2. doboz.

70 Ip. Min. 61.187/1948. Eln./3. – a nemzeti vállalatok vezetőihez. 1948. 11. 05. CSML XI. 18. 2. doboz.

latokról szóló 1948. évi XXXVII. törvénycikkkel magyarázható, amely tartalmazza a nemzeti vállalat definícióját is: „A nemzeti vállalat [...] állami tulajdonban lévő vagy állami rendelkezés alatt álló gazdasági célú vállalat [...]”⁷¹

Politikai kérdések megjelenése a vállalati iratanyagban

A vizsgált dokumentumok a politikai indíttatású kinevezések mellett konkrét politikai kérdések meglétéről is tudósítanak. Általános jelenség volt a vállalatok tájékozódása a munkavállalók politikai irányultságára vonatkozóan. Ennek egyik szemléletes példája az a levél, amelyben a Furnir- és Lemezgyár Rt. újpesti üzeme Molnár Dénes tisztviselőről próbált tájékozódni, aki 1945 előtt a Lemezgyárban dolgozott: beosztása, a távozás oka és körülményei mellett hangsúlyosan jelent meg az illető általános és politikai magatartásáról való tájékozódás igénye.⁷²

A politikai orientáció már 1945-től rendkívül fontos, ennek fokozott nyilvántartása a korszak egyik sajátossága volt. A vállalati tisztviselők (könyvelő, titkár, pénztáros stb.) 1947-es listázása során a párthovatartozás a következőképpen alakult a dokumentumok tanúsága szerint: a relatív többség pártonkívüli volt (8 fő), 5 fő MKP-tag, további 2-2 tisztviselő pedig az SZDP és a SZIM (Szociáldemokrata Ifúsági Mozgalom) tagságát gyarapította.⁷³ Ennél beszédesebb az üzemi bizottság rendes tagjairól és póttagjairól készült kimutatás. Az üzemi bizottság elnöke, Bogdán Imre és helyettese, Bozsó László is a Magyar Kommunista Párt tagjaként szerepel, a háromfős bizottság egy MKP- és két SZDP-tagot számlál, a póttagok soraiban pedig az MKP- és SZDP-tagok mellett pártonkívüli munkavállaló is található.⁷⁴ Jól látszik, hogy bár a tisztviselők soraiban még számottevő a pártonkívüliek relatív többsége, addig az üzemi bizottság tagságában jelentős, az elnökségben pedig abszolút volt a kommunista párti többség. Két hónappal később már nemcsak a tisztviselők politikai nézeteit rögzítették: 1947. július 3-i határidővel minden dolgozó adatait és különösképpen politikai orientációját rögzíteni kellett vállalati szinten is.⁷⁵

71 1948. évi XXXVII. törvénycikk [letöltve a <http://1000ev.hu> oldalról – 2015. 06. 26.]

72 Levél a Furnir- és Lemezgyár Rt. Újpesti központjától. 1947.04. 30. CSML XI. 18. 1. doboz.

73 Vállalati feljegyzés, 1947. CSML XI. 18. 1. doboz.

74 Kimutatás az üz. rendes és póttagjairól. 1947. 04. 28. CSML XI. 18. 1. doboz.

75 Jegyzőkönyv (bizalmiak értekezlete). 1947. 06. 27. CSML XI. 18. 1. doboz.

A jobboldali, antidemokratikusnak tekintett pártok üldözése vállalati szinten is megnyilvánult. Fegyelmi ülést generált 1947 nyarán az a tény, hogy Tóth Hugó számlázó tisztviselő a Szabadságpárt gyűlésén részt vett, és a dobogón foglalt helyet. A munkavállaló bevallása szerint nem volt tagja a pártnak, a dobogóra csak egy barátja hívta fel, és nem volt tisztában tettének következményeivel, továbbá kérte szakszervezeti munkájának figyelembevételét is – ennek ellenére két hónap fizetés nélküli szabadsággal sújtották, ami a fegyelmi ülés állásfoglalása szerint „igen méltányos és enyhe büntetés”.⁷⁶ A Pfeiffer-párt perével kapcsolatban született vállalati levélben megtalálhatóak a kor elvárt fordulatai: „összeesküvő, hazaáruló pfeifferisták peréről”, „háborús pánikkeltők, rémhírterjesztők suttogó és nyílt propagandájáról” beszél, amely lelepleződött „hála a demokratikus rendőrségünk éberségének”.⁷⁷

A politikai eseményekben való – szinte kötelező – állásfoglalásra utal, hogy a „magyar demokrácia építése és megerősítése” terén elért érdemeiért 1948. május 1-jén kitüntetett Zöld Sándornak és Komócsin Zoltánnak vállalati üdvözetet küldtek.⁷⁸ Bogdán Imre üzembizottsági elnök 1948. november 25-én Kiskundorozsmán járt a Kunsági Szövőgyár pártmunkás értekezletén, amelynek tárgya a pártprogram és az alapszabályzat ismertetése volt. Az értekezlettel kapcsolatos észrevételeit – miszerint nem szerencsés, ha a 25 fő résztvevőből csak 9 fő párttag – eljuttatta az MDP Nagyszegedi Pártbizottságának is.⁷⁹

Közérzet – életszínvonal – szociális kérdések

Az 1940-es évek vége a gazdaság átalakulásával párhuzamosan alapvető változást hozott a foglalkoztatottak életkörülményeire, gazdasági ágak szerinti megoszlására, nemek szerinti összetételére vonatkozóan.⁸⁰ Az életszínvonal emelése a propaganda színterén belül maradt, a valóság egészen más képet festett. Bár a hároméves terv célkitűzései között szerepelt a háború előtti életszínvonal elérése és túlszárnyalása (80%-os növekedés), azonban az

76 Jegyzőkönyv (fegyelmi ülés). 1947. 06. 24. CSML XI. 18. 1. doboz.

77 Levél a Szegedi Szakmaközi Bizottság titkárságának. 1947. (pontos dátum nincs) CSML XI. 18. 1. doboz.

78 Levél Komócsin Zoltánnak. 1948. 05. 05. CSML XI. 18. 1. doboz.

79 Levél az MDP Nagyszegedi Pártbizottságához. 1948. 11. 26. CSML XI. 18. 1. doboz.

80 Belényi 2000: 161.

1949-es hivatalos jelentés is csak 37%-os emelkedésről számol be, a valós növekedés pedig 10-20% körül mozoghatott. Romsics hangsúlyozza, hogy az 1945-ös életszínvonalhoz képest az emberek döntő többsége javulást érzett 1948-ban,⁸¹ Gyarmati ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy az áremelések, valamint az új kollektív szerződések nyomán alapteremtett túlmunka, és az ezzel járó bércsökkenés elégedetlenkedést, sztrájkkészültséget idézett elő. Mindezek ellenére is megállapítható, hogy még ezzel együtt is 1948 volt a legélhetőbb év hazánkban 1945 és 1956 között.⁸²

A fordulat éveit megelőző események nyomán érzékelni lehetett a demokrácia hiányosságait és a kommunisták túlzott befolyását, de ekkor még nagyon kevesen látták, hogy egy sztálini típusú diktatúra fog kialakulni hazánkban. Akik mégis, azok korán emigráltak, a többség azonban hitt benne, hogy más irányt vesz a politikai fejlődés, és nem egy szovjet típusú rendszer fog kiépülni. Ez a bizakodás is magyarázza, hogy 1947-ig a vállalkozói réteg vagyonának jelentős részét a vállalatának vagy műhelyének fejlesztésére, fenntartására fordította.⁸³ Ez is arra mutat, hogy 1947-48-ig volt egy határozott remény az ország lakosságának nem kommunista többségében, hogy a változások átmenetiek, és a szükséghelyzet hívta őket életre – ezután azonban látható volt, hogy a változások száma és mértéke már egyáltalán nem az átmenetiség felé mutat, sokkal inkább egy új, totális rendszer alapjait rakja le.⁸⁴

Rákosi 1946-os beszédében még a közérzetjavító intézkedések fontosságáról szól:

„[...] a Magyar Kommunista Párt napirendre tűzi a harcot a dolgozók életszínvonalának emeléséért. Ezért követeljük mindenekelőtt az iparcikkek és közszolgáltatások árainak gyors és erőteljes leszállítását, a munkásság legrosszabbul fizetett rétegének és az alsó fizetési osztályba tartozó köztisztviselők fizetésének felemelését; [...]”⁸⁵

81 Romsics 2010: 319.

82 Gyarmati 2000: 134–135.

83 Pető 1998: 102.

84 Pető 1998: 103.

85 Rákosi Mátyás: A népi demokrácia útja. In: Rákosi 1950: 101.

A háború után megnőtt az állam szerepe az iparban a bérezés terén is. Míg 1945 előtt a bérek megállapítása a munkavállaló és a munkáltató megegyezésén alapult, addig az új, háború utáni politikai helyzet és az újjáépítésre igénybe vett gazdasági szféra e téren is új helyzetet generált. Az állami bérmegállapítás egyre inkább egységessé és központilag irányítottá vált, szempontja az egyes alkalmazotti kategóriák mellett a munkahely földrajzi elhelyezkedése lett, szemben a végzettséggel, amely folyamat a nivellálás irányába mutatott.⁸⁶ A munkásokat három kategóriába osztották (szakmunkás, betanított munkás és segédmunkás), a bérezés célja pedig csupán a minimális megélhetéshez elegendő jövedelmet jelentette. Az 1946-os kollektív szerződés a béreket kettéosztja pénzben és természetben fizetett juttatások körére, majd a stabilizációt követően szűnt meg a természetbeni bérezés. Az állam 1948-ig a magánalkalmazottak esetében a bérek emelésére törekedtek, azonban a hivatalos propagandában 1948 végén már – az állami alkalmazottak számának növekedése miatt – a bérek túlzott növekedéséről beszéltek.⁸⁷

A dolgozók anyagi helyzetét illetően a központi bérrendezés nivelláló szándéka dominált, ami az alacsonyabb keresetűeknél eredményezhetett béremelést, azonban a magasabb fizetési osztályba tartozó szakmunkások, művezetők és műszaki értelmiség esetén ez az intézkedés jelentős bércsökkenéssel járt, fizetésük az 1938-as szint alá csökkent, mindez növelte a belső munkahelyi feszültséget is.⁸⁸ Mindemellett a munkaerő teljes kiszípolozására törekedtek: ennek egyik példája, hogy a minisztérium 1948 őszén a vasúti szállítások folytonosságának érdekében úgy rendelkezett, hogy a vasúti kocsikba való ki- és berakodás minden esetben azonnal történjen meg, még éjszaka, valamint vásár- és ünnepnapokon is.⁸⁹

Az állami alkalmazottak bérei 1948-ra az 1938-as szint 90%-át érték el, innentől kezdve azonban fokozatos csökkenés volt jellemző, amit a kormányzat a tartós növekedés megalapozását szolgáló elkerülhetetlen áldozataként aposztrofált. Rákosi idevonatkozó ismert beszédét idézve: „Ha nem tartunk mértéket, akkor mint rántott csirkét megesszük azt a tyúkot, amely

86 Belényi 2000: 165–6.

87 Belényi 2000: 167.

88 Gyarmati 1988: 190–191.

89 8.920/1948. eln. rendelet. 1948. 09. 05. CSML XI. 18. 2. doboz.

jövőre aranytojáást tojna és ötéves tervünk gyárait, üzemait, kultúrházait már az idén csemegevaj és borjúsült formájában elfogyasztanánk. [...]”⁹⁰

A munkásság terheit Rákosi szerint elviselhetőbbé tette az a tény, hogy nem a tőkésék, hanem az államosított üzemek számára dolgoznak. Így írt erről:

„[...] itt alapvető változásról van szó és hogy ennek folytán meg kell változnia a munkás beállítottságának a termeléshez. Ha felismerik azt, hogy az államosított üzemekben többé nem a tőkésék számára, nem a kapitalista profitra, de saját népünk felvirágoztatásáért dolgoznak, akkor a munka természetesen egész más lendülettel fog folyni.”⁹¹

A háború után újjáalakult a Magyar Közvéleménykutató Szolgálat (MKSZ), amelynek egyik fő célja a választások körüli közhangulat, politikai preferenciák felmérése volt, az aktuális politikai kérdések mellett ugyanakkor arra is vonatkoztak kérdések, hogy milyen a lakosság álláspontja az életszínvonal, a közellátás és a kezdeti államosítások kérdésében. A közvélemény-kutatások mellett az ÁVO jelentései is tudósítanak a közhangulat alakulásáról, részletesen dokumentálva a klérus, az ellenzéki (vagy annak tekintett) pártok, valamint az ipari munkásság álláspontját.⁹² Egy 1948. május 1-jei közvélemény-kutatás az elmúlt egy év legjelentősebb belpolitikai eseményéről kérdezte a válaszadókat. A megkérdezettek döntő többsége (36-36%-ban) a pártfúzió és az államosítások tényét jelölte meg a legmeghatározóbb eseményként. A pártfúzió kimenetele megelőlegezettnek tűnhet (tekintve, hogy június 12–14-én zajlott az országos egyesítő kongresszus), de mivel az alapszervezetek már április-május folyamán egyesültek, így a júniusi kongresszus csak formális záróaktusa volt a folyamatnak. A 100 főnél nagyobb üzemek államosítása valóban friss fejleményt jelentett, emellett az államosítás tényének kiemelése azzal is magyarázható, hogy a márciusi államosítások során érintett 160 000 fő munkavállaló tovább bővítette a státusfüggő felvonulók számát.⁹³ Egy vállalatvezetőknek szóló körrendelet a munka ünnepevel kapcsolatban már április közepén hangsúlyozza, hogy az államosított

90 Romsics 2010: 357–358.

91 Rákosi Mátyás: A népi demokrácia útja. In: Rákosi 1950: 156.

92 Gyarmati 2000: 118–120.

93 Gyarmati 2000: 122–3.

üzemek dolgozóinak még jobban át kell érezniük az ünnep jelentőségét.⁹⁴

A lemezgyári források bőségesen tudósítanak a vállalat szociális tevékenységéről (főleg az államosítást megelőző időszakban), ugyanakkor jól mutatják azokat az alapvető hiányosságokat és ellentmondásokat is, amivel számolnunk kell a vizsgált korszakban. A szociális gondoskodás szándékát jelzi többek között, hogy bölcsődét szeretnének létesíteni hat gyermek számára elegendő férőhellyel, ugyanakkor a tervek és a megvalósíthatóság sajátos ellentmondását mutatja az a tény, hogy bár már 1947 márciusának elején határozat születik a bölcsőde létrehozásáról,⁹⁵ az átadás csak – szimbolikus módon – 1948. április 4-én történt meg.⁹⁶ A női bizottság megalakulására 1947 nyarán került sor, a Magyar Famunkások Szabad Szakszervezete Nőbizottság Országos Központja felszólítására. A megalakuló bizottság célul tűzte ki a segélyezést, adományozást (elsősorban felajánlásokból), továbbá a munkavállalók családi eseményeire való gyűjtést, adakozást, hosszútávon pedig vállalati kirándulások, fürdő- és üzemlátogatások megszervezésében gondolkodott.⁹⁷

Szintén a szociális gondoskodás példája, hogy nemcsak a saját vállalat dolgozóival, de más vállalatok felé is szolidaritást mutattak. A dorogi bányászszerecséltenségben⁹⁸ elhunyt 31 áldozat hozzátartozóinak szervezett gyűjtés eredményeképp 320 Ft adomány gyűlt össze a munkavállalóktól, emellett a Lemezgyár adománya további 500 Ft volt.⁹⁹ Ezek az adományok azért is érdekesek, mert 1948 elején már egy beszűkült vállalati mozgástérrel kell számolnunk. A Minisztertanács 1948. febr. 27-i ülésének határozata alapján az állami érdekeltségben lévő vállalatok jótékonyági, kulturális és egyéb célra csak 300 Ft összérték alatt biztosíthatnak támogatást, azt is csak indokolt esetben tehetik meg.¹⁰⁰

94 Körrendelet a vállalatvezetők részére. 1948. 04. 16. CSML XI. 18. 2. doboz.

95 Határozat a bölcsőde üzembe helyezéséről. 1947. 03. 03. CSML XI. 18. 1. doboz.

96 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1948. 03. 16. CSML XI. 18. 1. doboz.

97 Jegyzőkönyv (női bizottság megalakulása). 1947. 07. 24. CSML XI. 18. 1. doboz.

98 „1947. január 20-a, amikor az annavölgyi Zsigmondy-bányamezőben 31 bányász vesztette életét.” Martényi Árpád – Sziklai Ede – Vadász Endre: Volt egyszer egy... Dorogi Szénbányák. *Bányászati és Kohászati Lapok* 137. (2004/1): 13–17.

99 Határozat. 1947. 03. 04. CSML XI. 18. 1. doboz.

100 Belső közlemény. 1948. 03. 02. CSML XI. 18. 2. doboz. – a Magyar Közlöny kivonato-

A vállalat nem mutatott toleranciát az önkényes kilépőkkel szemben. Egy belső határozat így fogalmazott: „olyan munkást, aki az infláció nehéz napjaiban nem vállalt velünk közösséget és jobb munka vagy keresetlehetőség miatt a vállalattól önként kilépett, újbóli munkára való jelentkezésnél nem vesszük vissza.”¹⁰¹ Az önkényes kilépőkre vonatkozó szigorú szabályozást egy későbbi műhelyértekezlet is megerősítette, amelyen már az MKP, az SZDP és a szakszervezet képviselője is jelen volt.¹⁰²

A munkakörülményeket jól jellemző tény a szociális helyiségek, így a munkásdohányzó kérdése is: a koszos, ülőhely nélküli dohányzó problémájának megoldására 1947 nyarán még nem volt konkrét intézkedési terv, csak ígéret a helyzet normalizálására.¹⁰³ A szociális gondoskodás kérdése is ekkor erősödött fel, jegyzőkönyv is rögzítette, hogy a vállalat jóléti kiadásai jelentősen nőttek az elmúlt időszakban.¹⁰⁴ Ennek ellenére a munkavállalók a tél közeledtével – jogosan – már úgy érezték, hogy a vállalat nem foglalkozik eléggé a szociális kérdésekkel, ezért panasszal fordultak a vezetőség felé. A kérések mind olyan hiányra utalnak, amelyek alapvető szükségletet jelentenének: esőkabát, karácsonyi segély, forró tea műszakkezdesre. A kor viszonyait jól mutatja, hogy az ebédlő fűtésére is csak ígéretet kaptak, az üzembizottsági elnök irodájában nem volt sem óra, sem telefon. A vállalatvezetés megoldásként mindössze annyit tudott javasolni, hogy a régi órát meg kell javítani, telefont viszont egyáltalán nem tudtak biztosítani.¹⁰⁵ Az egészségügyi és szociális kérdések felemás megoldására utal, hogy bár 1948 januárjában létrejött egy fogorvosi rendelő a vállalat területén, viszont mindössze a tömés a húzás tartozott bele az üzemi fogorvos munkakörébe, a fogpótlások árához a vállalat nem járult hozzá. A fogorvosi rendelő megléte pozitív fejleményként értékelhető, ugyanakkor a munkaruha biztosítá-

lása, amelyben a Minisztertanács 1948. 02.27-i határozatát közlik az állami vállalatok adományozási tilalma tárgyában).

101 Üb. összbizalmi határozat. 1947. 04. 17. CSML XI. 18. 1. doboz.

102 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1947. 06. 13. CSML XI. 18. 1. doboz. A hadifogolykérdéssel kapcsolatos indokolás a következő: a SZU eddig nem látta biztosítottnak a hazai belpolitikai helyzetet, ezért nem engedték haza a hadifogságban lévőket.

103 Jegyzőkönyv (vezetőségi és üb. értekezlet). 1947. 06. 07. CSML XI. 18. 1. doboz.

104 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1947. 07. 16. CSML XI. 18. 1. doboz.

105 Jegyzőkönyv (vezetőségi és üb. értekezlet). 1947. 11. 03. CSML XI. 18. 1. doboz.

sa még ekkor is megoldatlan problémát jelentett. Bogdán üzembizottsági elnök szerint „a kollektív szerződés nem ír elő a munkások részére munkaruhát, így nem lehet azt kívánni, hogy egyszerre mindenkinek vegyenek.”¹⁰⁶ Ez a tény is jól jelzi tehát, hogy még 1948 elején sem voltak képesek biztosítani azokat az alapvető feltételeket, amelyek a normális munkavégzést tennék lehetővé. A hiányt, a szervezetlenséget és az anyagi források elégtelen voltát mutatja, hogy az egyik januári értekezlet fő gondolata a „Minden hétre tiszta törülközőt” jelszó volt, jelzi, hogy továbbra is problémát jelentett a munkaruha, törülköző, köpeny biztosítása. Nem csupán az előbb említett alapvető szükségletek hiányoztak, de a világítás elégtelen volta is napirendre kerül, miközben a normál világítás a hatékony munkavégzésnek előfeltétele lenne.¹⁰⁷ A kérést egy hónap alatt sem sikerült teljesíteni, sokatmondó tény, hogy 1947. február 27-én a műhelyértekezlet állítása szerint még varrták és szegték az ígért törülközőket.¹⁰⁸

Bár a munkakörülmények nem javultak, a fegyelemre annál nagyobb hangsúlyt igyekeztek fektetni. Javaslat született arra vonatkozóan, hogy az elkésző dolgozók névsorát függesszék ki, a minőségi munkát pedig minőségi pótlékkal díjazzák¹⁰⁹ – ez utóbbi gondolat nyíltan megfogalmazza, hogy a minőségi munka nem általános jelenség.

A Lemezgyár dolgozói létszáma 1948 februárjában 253 fő volt.¹¹⁰ Ez alapján elmondható, hogy a vállalati létszám a vizsgált időszakban nagyjából stagnált, egy korábbi, 1947. nyári adat szerint 252 dolgozóval számolhatunk (nemek szerinti bontásban ez a szám 152 férfi és 100 női dolgozót jelent.)¹¹¹ Egy hónappal később már 260 fő fizikai és 30 fő szellemi munkavállalóról szólnak a dokumentumok¹¹² – ez abszolút számban a februári adathoz képest 7 fő új fizikai munkavállalót jelent, hiszen a szellemi foglalkozást végzők pontos számáról nem szól a korábbi iratanyag.

106 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1948. 01. 09. CSML XI. 18. 1. doboz.

107 Jegyzőkönyv (bizalmiak értekezlete). 1948. 01. 31. CSML XI. 18. 1. doboz.

108 Jegyzőkönyv (bizalmiak értekezlete). 1948. 02. 27. CSML XI. 18. 1. doboz.

109 Jegyzőkönyv (vezetőségi értekezlet). 1948. 02. 09. CSML XI. 18. 1. doboz.

110 Szegedi ITEB 25. sz. üzemvizsgálata. 1948. 02. 07. CSML XI. 18. 1. doboz.

111 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1947. 07. 16. CSML XI. 18. 1. doboz.

112 Vállalati feljegyzés. 1948. 03. 18. CSML XI. 18. 1. doboz.

Kultúra – ideológia – közművelődés

A kommunisták a társadalom minden szegmensében teljhatalomra kívántak szert tenni. Ennek jegyében nemcsak a vállalatok államosítására került sor, de államosították az iskolákat is, a könyvkiadást, a teljes kulturális életet, megszűnt a sajtószabadság. Korlátoztak és ellehetetlenítettek minden megnyilvánulást, ami a párt vezető szerepét állásfoglalásuk szerint veszélyeztetette, így ellenségnek bizonyultak a vallás mellett a polgári gondolkodók is.¹¹³ A sajtó korábbi sokszínűsége a kommunista egyeduralom felé haladva fokozatosan megkopott: eltűntek az ellenzéki lapok, megszűnt többtucatnyi szaklap, beszűkült a humor és az ifjúsági sajtó is.¹¹⁴ A sajtóban és a propagandában általánossá lett a hétköznapi militarizálása, a fogalmak jó része a harc kifejezésével párosult: munka frontja, termelés hőse, élmunkások rohamcsapata, békeharc stb. Emellett az ellenség megnevezése dominált: osztályellenség, reakciós, imperialista. Ez a terminológia közvetítette a hidegháborús feszültséget és az állandó háborús készültséget. A társadalom kapcsán szintén egyoldalú képet látunk: egyrészt a propaganda szerint a társadalom minden szférájának tevékenységét a harc határozza meg, másrészt egy sematikus társadalomirányítási rendszert vázol fel, amelynek élén az élcsapat, a párt (Rákosi) áll, és amely felé a tömegeknek egyetlen visszacsatolási lehetőségük marad: a támogatás és a hála.¹¹⁵ A párthű sajtótermékeket minden eszközzel terjeszteni igyekeztek, a cél az ideológia elterjesztése volt a társadalom széles körében. A legolvasottabb pártlap a Szabad Nép volt.¹¹⁶ A vállalati iratanyagban szó esik még a Magyar Technika c. szakmai folyóiratról is, amely „a magyar ipar és magyar demokrácia műszaki értelmiségének továbbképzése” céljából minden vállalatvezető számára ajánlott olvasmány volt.¹¹⁷ A párthűség és a munkásöntudat szorosan összefonódott a párt felfogása szerint: egy 1947-es vállalati műhelyértekezleten is kiemelték, hogy „a szocializmus építése megkezdődött, és ebből minden öntudatos munkásnak ki kell vennie a részét.”¹¹⁸

113 Romsics 2010: 359.

114 Gyarmati 1988: 265.

115 Gyarmati 1988: 267–9.

116 Romsics 2010: 373.

117 Ip. Min. körrendelete. 1948. 07. 12. CSML XI. 18. 2. doboz.

118 Jegyzőkönyv (műhelyértekezlet). 1947. 06. 13. CSML XI. 18. 1. doboz.

A hivatalos retorika mindig igyekezett a kommunista párthoz kötni a pozitív eredményeket:

„És mindjárt hozzátehetjük, nem értük volna el ezeket az eredményeket, ha idejekorán nem állítottunk volna fel olyan gazdasági irányító szerveket, mint a Gazdasági Főtanács, ha nem vettünk volna idejekorán irányt tervszerű gazdálkodásra, és ha tétováztunk volna az államosítás terén.”¹¹⁹

Ezzel szemben a hibákat és nehézségeket mindig próbálják úgy beállítani, hogy az az ellenség szabotázsakciójának következménye. Emiatt kapcsolódott össze a politikai retorika egy mániákus ellenségkereséssel:

„Fokozni kell az éberséget az ellenséggel szemben. Minden vonalon erősíteni kell a pártfegyelmet. [...] Nem szabad túrnünk sehol a legcsekélyebb pártellenes megnyilvánulást, a cinizmust, a pártvonaltól való elhajlást, a liberalizmust a pártmunkában. [...] az ellenség fokozatosan arra vesz irányt, hogy ügynökeit becsempéssze a dolgozók pártjába. [...] A jelenlegi stratégiai szakaszon pártunk állandóan komoly jobboldali elhajlások veszélyének van kitéve falun és városban egyaránt.”¹²⁰

Ha fel is vállalják, hogy a hibák vagy hiányosságok a párt mulasztásából történtek, akkor is az alsóbb fokú pártszervezetekre hárítják a felelősséget, akik a felső vezetés kifogástalan direktíváit nem tökéletesen hajtották végre: „Az élet színvonal emelése még gyorsabb lett volna, ha pártszervezeteink jobban értették volna, és konkrétan foglalkoztak volna a termelés kérdéseivel.”¹²¹

A kommunista párt nagy figyelmet fordított – az ideológia terjesztése érdekében – a közművelődésre. Sorra létesültek közkönyvtárak és szakszervezeti könyvtárak, egyre több helyen jöttek létre mozik, kultúrotthonok, művelődési házak, amelyek szakkörök, tánckörök és különböző kultúr csoportok működésének valamint gondosan ideologizált ismeretterjesztő előadásoknak adtak helyet.¹²² Hasonló sikert aratott a sport is: egyre többeknek nyílt

119 Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építéd! In: Rákosi 1950: 160.

120 Rákosi Mátyás: Pártunk a dolgozó nép élén. In: Rákosi 1950: 316.

121 uo. 316–317.

122 Romsics 2010: 374.

lehetőségük sportolni, nőtt a nők aránya. Népszerű volt a futball, sportkörök és sportszakosztályok jöttek létre – vállalati szinten is. A futball mellett az atlétika, röplabda és az asztalitenisz is jelentős rangot vívott ki magának.¹²³

A sport és kultúra vállalati szintű jelentőségét példázza a Lemezgyárban 1948 folyamán létrejött sport- és kultúrcsoport¹²⁴, valamint az a tény, hogy a vállalati beszerzésének tételei között szerepeltek sakkasztalok, futballfelszerelés, a költségvetésből jutott az asztalitenisz-szakosztálynak fizetendő verseny-hozzájárulásra, valamint vállalati kölcsönre öt munkavállaló számára, szájharmonika vásárlására. Sajátos ellentmondást tükröz azonban az a helyzet, hogy olyan viszonyok között, amikor az alapvető higiéniai és szociális szükségletek hiányoztak, a jóléti kiadások nem elsősorban vagy nem kizárólag ezekre fordítottak, hanem a sport- és kultúrcsoport igényeihez igazodtak.¹²⁵

123 Romsics 2010: 375.

124 Jegyzőkönyv (bizalmiak értekezlete). 1948. 02. 27. CSML XI. 18. 1. doboz.

125 Jegyzőkönyv (sport- és kultúrcsoport). 1948. 03. 17. CSML XI. 18. 1. doboz.

Összegzés

Dolgozatom célkitűzése volt, hogy az államosítások időszakából szűk két év (1947–48) keresztmetszetét a források tükrében is megvilágítsam. A vizsgált forrásanyag hozzájárult a korkép árnyalásához; ahhoz, hogy e két év mindennapjaiból, egy ipari vállalat és az egyén szemszögéből megélt történelem fejezeteiből is többet láthassunk. A korkép árnyalásán túl a szakirodalomnak is jó kiegészítője a levéltári forrásbázis. A legtöbb esetben a Lemezgyárban zajló események szorosan korrelálnak az országos folyamatokkal, azonban olyanra is találtam példát – a lemezgyári gépek korszerűsége vagy éppen az államosítás folyamatának sajátossága kapcsán –, ahol egyedi vonások jelentkeztek, amelyek jelentős mértékben eltértek az országos trendektől. Az egyén szemszögéből megélt történelemre jó példát nyújtottak a munkavállalók levelei, kérelmei, előterjesztései, amelyek segítségével jól körülírhatóvá váltak a kor szociális körülményei, valamint a munkavállalók célkitűzései.

A szakirodalom és a források segítségével sikerült felvázolnom azokat az összefüggésrendszereket, amelyek meghatározták az 1947–48-as év gazdasági és politikai vonásait. A gazdag forrásanyagnak köszönhetően egy vállalati iratanyag a gazdasági vonatkozásokon túl a mindennapi élet szélesebb perspektíváját is megmutatta.

A kutatást a későbbiekben el lehet mélyíteni további levéltári munka nyomán: a főispáni, polgármesteri, törvényhatósági és pártiratok felkutatásával, sajtóforrások bevonásával tovább bővíthető a Lemezgyár mindennapjairól és a gazdaságtörténeti vonatkozásokról megrajzolható kép.

Irodalomjegyzék

Kiadott források

1948. évi XXXVII. törvénycikk [<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8319> – 2015. 06. 26.]

Rákosi Mátyás: A Magyar Dolgozók Pártjával erős, virágzó Magyarorszáért!
In: Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest 1950.

Rákosi Mátyás: A népi demokrácia útja. In: Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest 1950.

Rákosi Mátyás: Pártunk a dolgozó nép élén. In: Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest 1950.

Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építéd! In: Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest 1950.

Levéltári források

CSML XI. 18. 1. doboz. Az üzemi bizottság jegyzőkönyvei és levelezései.

CSML XI. 18. 2. doboz. Az igazgatóság és a minisztériumok levelezései.

CSML XI. 18. 8. doboz. GYOSZ közlemények, körlevelek.

Feldolgozások

Belényi Gyula: Fordulat a munkaerőpiacon az 1940-es évek végén és a nagyipari munkásság helyzete az 1950-es években. In: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–49*. Ed. Feitl István et al. Budapest 2000.

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak*. Budapest 2013.

Gyarmati György: A társadalom közérzete a fordulat évében. In: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–49*. Ed. Feitl István et al. Budapest 2000.

Gyarmati György et al.: *Magyar hétköznapok Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945-1956*. Budapest 1988.

Klonkai László: Ipar. In: *Szeged története V. 1945-90.* Ed. Farkas Csaba et al., 537-604. Szeged 2010.

Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a XX. század közepéig. Ed. Honvári János. Budapest, 2003.

Martényi Árpád – Sziklai Ede – Vadász Endre: Volt egyszer egy... Dorogi Szénbányák. *Bányászati és Kohászati Lapok* 137. (2004/1): 13–17.

Pető Iván: A gazdaság átpolitizálása. In: *A fordulat évei 1947–1949.* Ed. Ständeisky Éva et al. Budapest 1998.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest 2010.